

Recenzja rozprawy doktorskiej
Ojca mgra lic. Dariusza Sambory OFM, *Śmierć Jezusa w narracji Łukaszej i w Talmudzie babilońskim*, Kraków 2022, ss. 335, napisanej pod kierunkiem ks. dra hab. Bogdana Zbroi, prof. UPJPII i ks. dra Romana Mazura SDB.

Rozprawa Ojca Dariusza Sambory OFM posiada jasną, poprawną metodycznie strukturę. Składa się ona z trzech, logicznie ułożonych rozdziałów. Wszystko zostało poprzedzone abstraktem, spisem treści i wstępem (8 stron), a zamknięte zakończeniem (12 stron) i bibliografią (25 stron).

1. Charakterystyka rozprawy

Omówienie tego punktu należy rozpocząć od dość obszernego wstępu, w którym przedstawiony został stan badań nad opisami męki i śmierci Jezusa oraz problem badawczy, metodologia, a także został wyjaśniony kształt pracy.

Pierwszy rozdział (121 stron) został poświęcony specyfice przekazu opowiadań o śmierci Jezusa w Ewangelii według św. Łukasza. Szczegółowo zajął się w nim takimi zagadnieniami jak kształtowanie się opowiadań ewangelicznych o męce i śmierci Jezusa; cel i rozwój opisów męki i śmierci Jezusa; znaczenie pism Starego Przymierza w kształtowaniu się i rozwoju narracji pasyjnych; podstawy metodologiczne i hermeneutyczne; analiza przekazu o śmierci Jezusa w Ewangelii św. Łukasza.

Na pierwszym więc miejscu autor skupił się ukazaniu przejścia od opowiadań ustnych o męce i śmierci Jezusa do ich formy spisanej, najpierw fragmentarycznie, a następnie całościowo. Pierwszym takim przekazem, który przetrwał do naszych czasów jest Ewangelia według św. Marka. O. Dariusza Samborę interesuje również cel i rozwój opisów męki i śmierci Jezusa. Zauważył trafnie w drugim paragrafie, że autorom przekazującym te treści przyświecały cele teologiczne i apologetyczne. Ważne znaczenie w komponowaniu opisów męki i śmierci Jezusa stanowiły odniesienia do Starego Testamentu. W tym kontekście tak zauważa: „Autorzy tradycji i opowiadań o męce nie tylko używali języka Starego Testamentu i odnosili się do niego, ale włączyli do swoich opisów wyraźne cytaty dotyczące postaci cierpiącego i prześladowanego sprawiedliwego i Sługi Jahwe. Takie cytaty występują w szczególnych miejscach opisów męki, tj. na początku i na ich końcu (por. Mk 14,49; Mt 26,56; Łk 22,37; J 19,36-37). Ewangelisci nie chcą jedynie opisywać suchych faktów, ale przywołując cytaty ze Starego Testamentu, pragną ukazać sens teologiczny, chrystologiczny opisywanych wydarzeń” (str. 28). W bardzo poprawny i rzeczowy sposób, autor przedstawił podstawy metodyczne i hermeneutyczne analizy opisów męki i śmierci Jezusa. Rzeczywiście bowiem mają one swój własny cel i własną charakterystykę. Pomimo, jak zauważa, że osoba wierząca może czuć się rozczarowana różnicami w poszczególnych opisach, to jednak należy unikać szukania zgodności między rozbieżnymi tekstami, kosztem odnajdywania orędzia poszczególnych tekstów. Każdy z Ewangelistów przedstawia czasami różną chronologię wydarzeń męki i śmierci Jezusa, a nawet na różne sposoby przedstawia Jego osobę. Autor prezentuje te zagadnienia wyjaśniając, że „To (...) na fundamencie, jakim jest męka Jezusa i Jego zmartwychwstanie, będą budowane różne aspekty nauczania dotyczącego zbawienia i wzorców postępowania” (s. 35). Centralnym punktem rozdziału pierwszego jest paragraf zatytułowany „Analiza przekazu o śmierci Jezusa w Ewangelii św. Łukasza”. Został w nim poddany analizie przekaz o śmierci Jezusa zawarty w trzeciej Ewangelii. Na podstawie ogólnego schematu opisu zawartego w Łk 22-23, wyodrębniono kontekst dalszy i bliższy analizowanych wydarzeń. Następnie poddano analizie poszczególne perykopy Ewangelii według św. Łukasza 22-23 pod kątem tradycji i redakcji, struktury

literackiej oraz dokonano egzegezy i omówienia aspektów teologicznych poszczególnych tekstów. Główna uwaga skierowana została na kontekst bliższy, obejmujący scenę ukrzyżowania Jezusa (Łk 23,33-43), aby następnie przejść do analizy głównego fragmentu, opisującego śmierć Jezusa (Łk 23,44-49).

W drugim rozdziale (79 stron) autor skupił się na Talmudzie w ogólności, a w szczególności na tych jego tekstach, w których mowa jest na temat Jezusa. Na początku rozdziału opisano kontekst historyczny powstania Talmudu oraz jego formowanie się. Autor uwzględnił tu wielką złożoność tego procesu. Zaprezentował i opisał najważniejsze elementy składające się na literaturę talmudyczną: Miszna, baraity, midrasze, Tosefta i Gemara, Talmud jerozolimski oraz Talmud babiloński. W drugiej części rozdziału przedstawiono wszystkie teksty, w których autorzy Talmudu wypowiadali się na temat Jezusa, posługując się imionami Ben Pantera, Ben Stada, Jakub uzdrowiciel i Rabbi Eleazar, anonimowy Uzdrowiciel, Jakub *min* i i Rabbi Eleazar. Uwzględniono również te fragmenty, w których mowa jest o Jezusie w Egipcie, o Balaamie i Jezusie, o Balaamie i Jezusie w piekle oraz o uczniach i wyznawcach Jezusa. Dwie kolejne części rozdziału zostały poświęcone już konkretnym tekstom, które odnoszą się do procesu i kary śmierci według przekazu Talmudu (M *Sanh* 7, 1; *Targum Ruth* 1, 17; M *Sanh* 4, 1.5; 6,1-2.4-6; 7,4.6-7.10.11; 11,5; T *Sanh* 10,11; 11,7; Talmud jerozolimski *Sanh* 25c,74-25d,10; Talmud babiloński *Sanh* 89a; M *Sanh* 5,1-5; 6,3.4; 7,5) oraz winy i śmierci Jezusa (Talmud babiloński *Sanh* 67a. 106b; *Targum Shevi* Est 7,10; Talmud babiloński *Sanh* 93b. 43a). Szczególną trudność w badaniach nad powyższymi tekstami stanowi fakt, że „teksty, tradycje dotyczące procesu i śmierci Jezusa oraz Jego uczniów, pochodzące w swoich ostatecznych wersjach z początku III wieku, zostały ocenzurowane, a nawet usunięte w XV i XVI wieku” (str. 213). Autor jednak doszedł do kilku wniosków, które przedstawił w podsumowaniu rozdziału oraz w zakończeniu pracy. Po pierwsze, dokumenty talmudyczne nie przekazują niczego nowego na temat Jezusa, a jedynie określają imię przodka Jezusa – Pantera. Po drugie, działalność Jezusa jako uzdrowiciela należy postrzegać z perspektywy świadków tamtych czasów. Po trzecie, autorzy Talmudu nie posiadali szczegółowej znajomości Ewangelii, które uważali za pisma heretyckie. Posiadali jednak jakąś znajomość ich treści, którą zdobyli w czasie debat z chrześcijanami.

Rozdział trzeci (97 stron) poświęcony został porównaniu narracji o męce i śmierci Jezusa w Ewangelii według św. Łukasza i w Talmudzie, ze szczególnym uwzględnieniem Talmudu jerozolimskiego. Autor poddał analizie wszystkie etapy narracji na temat Jezusa: narodziny i pochodzenie, publiczna działalność, proces (sprawa wyroku i świadków), wykonanie wyroku, miejsce i data śmierci. Na zakończenie rozdziału autor omówił tożsamość autora trzeciej Ewangelii. Obecność tego ostatniego zagadnienia, choć bardzo interesujące, jednak nie wpisuje się problem badawczy postawiony przez Doktoranta. Jeśli już pokusić się o wkomponowanie tego fragmentu w całość dysertacji, to z pewnością nie w tym miejscu. Znacznie lepiej prezentowałby się w części poświęconej zagadnieniom wstępnym Ewangelii według św. Łukasza.

Autor w formie bardzo systematycznej analizy poszczególnym zagadnień, opisał te teksty, w których jest mowa w obu dokumentach na temat Jezusa. Owocem tych działań są następujące wnioski, do których doszedł autor, przedstawiając je tak w podsumowaniu rozdziału, jak i w zakończeniu dysertacji. Po pierwsze, „w tradycji ewangelicznej Jezus jest ukazany jako Syn Boży, który został poczęty z Ducha Świętego przez Dziewicę Maryję z Nazaretu i którego opiekunem jest Józef, mąż sprawiedliwy. Jezus pochodzi z rodu Dawida i Jego przyjście jest wypełnieniem

starotestamentalnych proroctw. Publiczna działalność Mistrza z Nazaretu została opisana przez ewangelistów – każdy z nich przedstawił we właściwym dla siebie świetle i według własnego zamysłu osobę Jezusa, Jego naukę i czyny” (str. 296). Jednak teksty Talmudu nie tylko przeczą narodzeniu Jezusa z Dziewicy dzięki mocy Ducha Świętego. Wręcz ukazują go jako bękarta. Poza tym Talmud przedstawia też tajemniczą postać Ben Stada, który przywiózł z Egiptu magię wytatuowaną na swoim ciele, stąd był uważany za maga-szaleńca. Inne teksty talmudyczne opisują narodziny Mesjasza jako obwieszczone przez Araba za pomocą ryku krowy. Rodzi się on w Betlejem, a jego imię to Menahem syn Hezechiasza, co oznacza „pocieszyciel”. Żyd, rolnik, na wieść o narodzinach Mesjasza udaje się do Betlejem, tam jednak spotyka jego matkę, która jest nieczuła i wrogo nastawiona dla swojego dziecka. Po drugie, Chrystus od początku swojego nauczania „realizuje Boży plan poprzez uzdrowienia, cuda, egzorcyzmy i wskrzeszenia. Całość misji powierzona Jezusowi przez Ojca ma na celu ukazanie wierzącym miłości Boga Ojca, który pragnie zbawienia każdego człowieka” (str. 296). Tymczasem Talmud przedstawia bardzo negatywną ocenę działalności i nauczania Jezusa. Odzwierciedla to negatywną reakcję rabinów dążącą do zdyskredytowania czynów i słów Jezusa. Zatem w Talmudzie Jezus jest przedstawiony jako szaleniec, mag, bałwochwalca i zwodziciel ludu. Po trzecie, „Ewangelisci obszernie opisują wydarzenia procesu, męki i śmierci Jezusa. Przekaz talmudyczny natomiast jest bardzo lakoniczny w swojej treści i wspomina tylko niektóre elementy z procesu i śmierci Jezusa” (str. 296). Po czwarte, „autorzy ewangelii w swoich opisach procesu Jezusa przed Sanhedrynem i Piłatem przedstawiają poszczególne oskarżenia i zarzuty ze strony przedstawicieli żydowskich, takie jak: zamiar zburzenia świątyni, bluźnierstwo i bałwochwalstwo. Niektóre odnoszą się do: podburzania ludu, zabrania płacenia podatków i przypisywania sobie tytułu „Mesjasza-Króla”. Innym powodem skazania na śmierć jest bóstwo Jezusa. W tradycji ewangelicznej opisującej proces Jezusa wyraźnie mówi się o świadkach i o ich przesłuchiowaniu (Mk 14,55-59; Mt 26,59-60). Wszystkie ewangelie kanoniczne (zob. Mt 27,45-55; Mk 15,33-39; Łk 23,44-46; J 19,28-36) są zgodne co do faktu, że Jezus został ukrzyżowany zgodnie z prawem rzymskim i jako miejsce ukrzyżowania jest wskazywana przez wszystkich Golgota (Miejsce Czaszki)” (str. 296-297). Talmud natomiast mówi o Jezusie Nazarejczyku, który został oskarżony i skazany za praktykowanie czarów i bałwochwalstwo, jak i sprowadzanie ludzi do oddawania czci innym bogom. Ewangelie nic nie mówią o poszukiwaniu świadków niewinności Jezusa, podczas gdy w tradycji rabinicznej występuje postać posłańca, która wydaje się wskazywać, że proces odbył się zgodnie z zasadami prawa żydowskiego, które przewidywało odpowiednio długi czas, aby mogli się zgłosić świadkowie, którzy zaświadczyliby o niewinności Jezusa. Co do wyroku, to Talmud wydaje się wskazywać, że Jezus został ukamienowany i powieszony zgodnie z prawem żydowskim.

Temat pracy został sformułowany prawidłowo, precyzyjnie i poprawnie metodycznie, ze wskazaniem ram przedmiotowych ogólnych („Śmierć Jezusa”), źródeł („w narracji Łukaszej i w Talmudzie babilońskim”) i szczegółowych ram badań, wyjaśnionych w podtytule („Ujęcie krytyczno-teologiczne”). Już sam tytuł wskazuje na przedmiot podjętych przez autora badań. Z jednej strony chodzi o zajęcie się opisami męki i śmierci Jezusa. Z drugiej strony chodzi o spojrzenie na nie z perspektywy ewangelicznej i z perspektywy Talmudu babilońskiego. Wybór tematu nie budzi zastrzeżeń. Należy pochwalić autor za wybór źródeł. O ile Trzecia ewangelia jest jakby naturalną przestrzenią badawczą biblisty, o tyle zajęcie się tekstem Talmudu babilońskiego wpisuje się w odkrywanie obrazu judaizmu rabinicznego.

Autor jest w pełni świadomy, że na temat talmudycznych wzmianek o Jezusie i Jego uczniach niewiele dotychczas pisano. Głównie tematykę tę poruszali ks. prof. Waldemar Chrostowski i ks. prof. Mariusz Rosik. Na temat wyboru tematu autor pisze co następuje: „O ile możemy stwierdzić, że obecnie mamy możliwość skorzystania z dość licznych ogólnych artykułów i publikacji dotyczących osoby Jezusa i chrześcijan w źródłach rabinicznych, o tyle nie możemy tego samego powiedzieć o szczegółowych badaniach relacji między przekazem ewangelicznym o procesie i śmierci Jezusa. Jak dotąd, zostały opublikowane trzy artykuły, które w sposób systematyczny poruszają tę tematykę, autorstwa ks. Piotra Łabudy (...). Mając zatem na uwadze powyższe uwagi dotyczące braku w literaturze polskiej szczegółowych opracowań na temat relacji ewangelicznych świadectw o śmierci Jezusa z Nazaretu do źródeł talmudycznych, zasadne jest podjęcie studium, które zbadałoby opis męki śmierci Jezusa w ujęciu trzeciego ewangelisty i materiał znajdujący się w Talmudzie babilońskim” (str. 10-11).

Na czym polega nowość badań podjętych przez o. Dariusza Samborę? Stawia on przede wszystkim istotne pytania dotyczące porównania przekazu o śmierci Jezusa w Ewangelii Łukasza i w Talmudzie babilońskim. A są to: „Czy powstałe w późniejszym okresie teksty rabiniczne mogą w jakikolwiek sposób, przez ukazanie ich podobieństw i różnic z opisami męki i śmierci Jezusa, pomóc w znalezieniu potwierdzenia autentyczności przebiegu wydarzeń opisanych w Ewangelii św. Łukasza? Jakie nowe elementy i informacje możemy odnaleźć w źródłach talmudycznych, które mogą rzucić nowe światło na kwestie ostatnich chwil z życia Jezusa?” (str. 11). Takie podejście wydaje się nowatorskie i naukowe.

2. Ocena metodyczna

Struktura rozprawy jest poprawna i jasna, o czym wspomniałem już wyżej. Dodatkowo zauważmy, że została ona wyjaśniona przez autora we wstępie (ss. 11-13).

Pierwsze pytanie metodologiczne, na które należałoby odpowiedzieć to: Co w omawianej dziedzinie zrobiono dotychczas i jakie zostały osiągnięte wyniki? O. Dariusz Sambora jest w pełni świadomy, że na temat opisów męki w ewangelich synoptycznych napisano bardzo wiele, jednak na ten sam temat w odniesieniu do opisów pism talmudycznych pisali już tylko nieliczni. Byli to, jak wspomina autor, a i ja zaznaczyłem wyżej, ks. prof. W. Chrostowski, ks. prof. M. Rosik i ks. dr hab. P. Łabuda. Autor świetnie orientuje się w badanej przez siebie materii, o czym świadczy bogata literatura tak w języku polskim jak i w językach obcych. Zwłaszcza uwagę zwraca bogactwo cytowanych komentarzy do Ewangelii według w. Łukasza (22 pozycje) i opracowań monograficznych (22,5 strony). Niestety sporym mankamentem tej części pracy jest brak właściwego potraktowania źródeł. Tekstem źródłowym jest bowiem jedynie tekst oryginalny, ale tłumaczenie. Natomiast autor tak w źródłach biblijnych, jak i apokryficznych oraz pismach qumrańskich, umieszcza tłumaczenia. Jeśli praca miałaby być drukowana, to proponuję stworzenie nowego działu obok źródeł, który można nazwać „Konsultowane tłumaczenia”.

Odpowiadając na pierwsze pytanie metodologiczne zaznaczyć jeszcze należy, że o. Dariusz Sambora bardzo dobrze orientuje się nie tylko w kwestiach dotyczących opisów męki i śmierci nie jedynie w ewangelich synoptycznych, a szczególnie w Ewangelii według św. Łukasza, lecz także w pismach talmudycznych, o czym świadczy dyskusja z autorami licznych komentarzy biblijnych i opracowań monograficznych tak w języku polskich, jak i w językach obcych.

Kolejnym pytaniem metodologicznym, na które trzeba odpowiedzieć to: W jaki sposób o. Dariusz Sambora opracowała temat, czyli w jaki sposób poprowadził dyskursywny proces badawczy?

Już na wstępie należy zaznaczyć, że sporym mankamentem metodycznym pracy jest brak spisu skrótów. Jego obecność znacznie ułatwiłaby pełną identyfikację zwłaszcza pism talmudycznych, ale nie tylko.

Swoje badania autor rozpoczyna od bardzo rzetelnego wstępu, w których zaprezentował tak stan badań, jak i problem badawczy i cel rozprawy oraz jej strukturę.

Pierwszy rozdział został poświęcony specyfice przekazu o śmierci w Ewangelii według św. Łukasza. Jest to w pełni uzasadnione, skoro autor chce porównać tę narrację z opowiadaniem talmudycznymi. Dostrzegłem jednak jeden zasadniczy mankament metodycznych w tym rozdziale. We wstępie (str. 13), autor zapowiada, że każdy z tekstów Łk będzie analizowany w oparciu o stały schemat: krytyka tekstu, krytyka literacka, krytyka rodzajów oraz krytyka redakcji. Tymczasem na przestrzeni całego rozdziału brak jest krytyki tekstu, z wyjątkiem str. 85, 95-96, 187. Jednak nawet tam, gdzie autor podaje warianty tekstu, nie wskazuje ostatecznie, za którym z nich się ostatecznie opowiada. W podsumowaniu rozdziału (str. 128) autor już, zgodnie z rzeczywistością, nie wymienia krytyki tekstu wśród działań egzegetycznych jakie podjął w rozdziale.

Drugi rozdział, jak już wspomniałem wcześniej, poświęcony został przekazowi Talmudu babilońskiego o śmierci Jezusa. Autor bardzo precyzyjnie pod względem metodycznym zajął się najpierw zagadnieniem kształtowania się pism talmudycznych, by następnie przeanalizować wypowiedzi autorów Talmudu na temat Jezusa w ogólności i Jego męki i śmierci w szczególności. Jedynym mankamentem metodycznym jaki dostrzegłem jest wybór analizowanych tekstów przez o. Dariusza Samborę. Stwierdza on, że w odniesieniu do Balaama i Jezusa „spośród wymienionych tekstów naszą uwagę skupimy na kilku” (str. 158). Natomiast w części poświęconej procesowi i karze śmierci według przekazu Talmudu pisze: „zostaną przedstawione niektóre dokumenty” (str. 165). Zastanawiam się co było kryterium doboru tych tekstów, bo autor nie wyjaśnił tego w tekście.

W trzecim rozdziale autor bardzo dobrze pod względem metodycznym poprowadził dyskurs badawczy. Najpierw precyzyjnie wskazał w jakiego okresu z życia Jezusa będą się odnosiły analizy narracji Łk i Talmudu (narodziny i pochodzenie, publiczna działalność, proces – sprawa wyroku i świadków, wykonanie wyroku, miejsce i data śmierci), a następnie przedstawił najpierw tradycję ewangeliczną a następnie rabiniczną. Uwagą raczej metodyczną niż merytoryczną, jest obecność w tym rozdziale punktu 3.7. „Tożsamość autora trzeciej Ewangelii”. Pisałem o tym już wyżej, ale tutaj powtórzę sugestię, że powinien się on znaleźć raczej we wstępnych informacjach na temat Łk niż w tym miejscu. Na str. 235 autor napisał: „Zdania te z pewnością nie pochodzą ani od Mateusza, ani od Jana; ich źródłem jest najprawdopodobniej tradycja Markowa, a zostały zredagowane przez Łukasza”. Zdanie to w zasadniczy sposób miesza chronologię powstania poszczególnych ewangelii, czyli tak zwaną kwestię synoptyczną. Myślę, że o niej autor powinien wspomnieć na przestrzeni swojej dysertacji.

Zakończenie pracy stanowi podsumowanie osiągniętych przez autora wyników poszukiwań na omawiany temat. Jednak jego rozmiary budzą pewne zastrzeżenia (12 stron, wobec 8 stron wstępu). Tym bardziej, że w dużej mierze zostały w nim powtórzone wnioski zaprezentowane w podsumowaniach poszczególnych rozdziałów. Cieszy świadomość o. D. Sambory, że wciąż pozostają przestrzenie badawcze w podjętych przez niego analizach. Wymienił trzy z nich: wpływ *Toledot Yeshu* na

Talmud babiloński i odwrotnie; analiza tytułu „Mesjasz” w Targumach, Talmudzie, pismach rabinicznych oraz pismach qumrańskich; użycie metody historyczno-krytycznej do wszystkich passusów o Jezusie w Talmudzie babilońskim.

Podsumowując ocenę metodyczną rozprawy o. Dariusza Sambory trzeba zauważyć, że jest ona poprawna. Należy jednak zwrócić jeszcze uwagę na następujące mankamenty natury czysto technicznej: 1) Na str. 55, 62, 67 pozostający jeden punkt lub linia powinny zostać przesunięte na kolejną stronę, z którą łączą się logicznie. 2) Autor na przestrzeni całej pracy posługuje się czcionką hebrajską lub grecką, z wyjątkiem stron 58, 68, 101, 178, 234, 239 (cytat), 270, 271, 300, gdzie mamy transliterację. Dla poprawności metodycznej należałoby przyjąć tylko jeden ze sposobów zapisu tekstu oryginalnego – albo czcionka oryginalna albo transliteracja. 3) Na kilku stronach pojawiły się również błędy mniemam, że o charakterze technicznym a nie merytorycznym: a) str. 16 – jest παρέδωκα; ma być παρέλαβον; b) str. 186 mamy błędną transliterację hebr. כוסיבא. Jest „Koziba”, powinno być „Kosiba”; c) Na str. 249 Ojciec pisze: „W tej perspektywie ważny jest...”. W języku polskim posługujemy się raczej sformułowaniem „z perspektywy”. 4) Należałoby również zwrócić uwagę na liczne literówki na stronach: 2,56, 125, 135, 140, 146, 173, 181, 203, 222, 229, 265, 283, 286, 310.

3. Ocena merytoryczna

Praca o. Dariusza Sambory pod względem merytorycznym nie budzi zastrzeżeń. Została bardzo dobrze przeprowadzona w oparciu o źródła biblijne i rabiniczne w dyskusji ze współczesnymi autorami.

Podstawową zaletą pracy jest rygoryzm w przeprowadzeniu badań. Najpierw bowiem autor prezentuje stan badań, następnie podjął zagadnienia dotyczące narracji Łukaszowej, a następnie narracji rabinicznej. Działania te pomogły mu w przeprowadzeniu porównania pomiędzy tymi dwoma narracjami na temat Jezusa. Niestety pewnym mankamentem jest jakość egzegezy, zwłaszcza w rozdziale pierwszym, która ma bardziej charakter opisu niż rzeczywistego wyjaśnienia tekstu. Jeszcze dwie uwagi o mniejszym ciężarze. Po pierwsze, na str. 129 i 132 tytuły zdają się dotyczyć tego samego. Stąd proponuję dodanie do pierwszego tytułu (na str. 129) jakiegoś dookreślenia. Na stronach 196-198 autor cytując różne interpretacje czterdziestodniowego ogłoszenia przez herolda wyroku na Jezusa (Talmud babiloński *Sanh* 43a), pozostawia czytelników jakby w zawieszaniu, bo nie podaje za którą z hipotez się opowiada. W takich okolicznościach należałoby się określić.

Niewątpliwą jednak zaletą rozprawy jest zajęcie się dotychczas nieopracowanym zagadnieniem zestawienia narracji na temat męki i śmierci Jezusa w Ewangeliach kanonicznych z opowiadaniem na ten temat w literaturze rabinicznej.

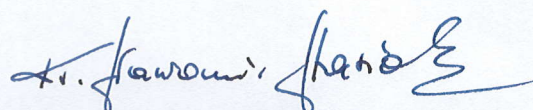
4. Pytania

Pierwsze pytanie, które nasuwa się po przeczytaniu pracy, to: Jak prezentuje się tzw. „problem synoptyczny” i jak się to ma to chronologii przekazu treści o męce i śmierci Jezusa w Ewangeliach?

Drugie pytanie chciałbym poprzedzić pewną uwagą. Wiadomo, że Talmud, zwłaszcza babiloński jest swoistym owocem konfliktu synagogi z chrześcijaństwem. Czy ślady tego konfliktu możemy odnaleźć także w narracji tego Talmudu na temat męki i śmierci Jezusa?

5. Klauzula

Stwierdzam, że rozprawa doktorska o. Dariusza Sambory OFM, *Śmierć Jezusa w narracji Łukaszej i w Talmudzie babilońskim*, Kraków 2022, ss. 335, napisanej pod kierunkiem ks. dra hab. Bogdana Zbroi, prof. UPJPII i ks. dra Romana Mazura SDB, spełnia wszystkie wymogi stawiane rozprawom doktorskim z dziedziny nauk teologicznych z teologii biblijnej w Polsce. Podane wyżej uwagi nie podważają wysokiej jakości pracy pod względem metodycznym i merytorycznym. Wobec powyższego oceniam rozprawę na bardzo dobry i wnioskuję o przystąpienie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. dr hab. Sławomir Stasiak, prof. PWT
PWT Wrocław

Wrocław, dnia 22 sierpnia 2022 r.